

Хаджинова О.В.доктор економічних наук,
професор кафедри підприємництва та торгівлі
Приазовського державного технічного університету**Гусєв Д.А.**здобувач вищої освіти ступеня «доктор філософії»
Приазовського державного технічного університету**Khadzhynova Olena, Husiev Dmytro**
Pryazovskyi State Technical University**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОЇ СКЛАДОВОЇ
ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ****EUROPEAN VECTOR EVOLUTION EDUCATIONAL COMPONENT
OF HUMAN CAPITAL IN UKRAINE**

У статті досліджено освітню складову людського капіталу України в європейському аспекті геополітичної ситуації, її роль та місце в економіці країн. Зазначено, що в залежності від рівня освіти людський капітал формує у різному обсязі національне багатство країни. Зауважується на позитивності освіченості та кваліфікованості фахівців. Проаналізовано процес формування освітньої складової людського капіталу. Розглянуто сучасний стан людського капіталу в Україні, проаналізовано його втрати. Особливе значення надано дуальній формі здобуття освіти, визначено її суттєві переваги перед іншими формами здобуття освіти, зокрема скорішу інтеграцію у робочий простір та можливість подальшого працевлаштування здобувача освіти на підприємство-базу навчання. Зауважується необхідність відновлення (відтворення) та подальшого розвитку людського капіталу в Україні.

Ключові слова: людський капітал, свобода переміщення робочої сили, дуальна форма здобуття освіти, територіальна мобільність працівників.

Globalization allows to erase borders in creation of many processes of shifting of manpower of the country it also creates certain specialization and opportunities and challenges in smaller system segments. And human capital can have different added value and characteristics in the supplier-consumer system. The article considers the educational component of human capital in Ukraine for the purposes of the geopolitical situation, its role and place in the economy of countries. The materials of the study are works of domestic authors conducting in the field based on theoretical developments in global economic regulation within the context of globalization. To achieve the stated goal, the following methods were used: the historicallogical method, a system-functional analyzing, as well as factor analysis. Depending on the level of education human capital forms the national wealth of the country in different amounts. Positive action of education and qualification of specialists are noted in the article. Formatting process of the educational component of human capital is analyzed. The current state and loss of human capital in Ukraine are considered. Among the losses of human capital only migration is a revolving process and in fact the possibility of restoration of human capital is established. Positive tendencies in social processes collate against the background of negative consequences. Particular significance is attached to dual education system and advantages over other forms of education are defined, for example faster integration into the workspace and the possibility of further employment of the applicant for education at the enterprise-base. On the restoration and further development of human capital in Ukraine is focused, which structure is inseparable with the support of education, health care, social policy, entrepreneurship development, etc. Territorial mobility of workers in the aspect of preservation and restoration of human capital within the country is investigated. Contradictions between the principle free shifting of manpower as a component of the policy of the European Union and the preservation and restoration of human capital within the country have been identified.

Key words: human capital, free shifting of manpower, dual education system, territorial mobility of workers.

Постановка проблеми. Людський капітал відіграє важливу роль у економіці кожної країни. Особливої актуальності цей інститут набув в Україні під час війни, зумовивши нові виклики, як то питання збереження та відновлення (відтворення). Певна специфіка людського капіталу в Україні зумовлюється і особливим напрямком розвитку нашої держави – європейським вектором освітньої складової людського капіталу, який досліджено також у недостатньому обсязі. Слід зазначити, що особливі соціально-політичні умови – воєнний стан є перехідним періодом і, безумовно постає питання не тільки розвитку і відтворення людського капіталу під час війни, а й, що є не менш важливим, у післявоєнний період. Водночас воєнний стан є певним часовим періодом, протягом якого можна закласти підґрунтя для подальшого розвитку. В умовах сьогодення необхідно враховувати всі ключові тенденції задля отримання максимально можливого результату розвитку інституту людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика людського капіталу досліджена досить різнобічно у науковій літературі. Людський капітал в умовах війни досліджений у працях В. Антонюк, Т. Штерми тощо. У роботі дослідниці В. Антонюк [1] здійснено дослідження демографічних та соціальних аспектів ризиків втрати людського капіталу внаслідок війни, систематизовано ризики за основними аспектами його формування людського капіталу: збереження здоров'я і життя, нормального функціонування родини, збереження і функціонування соціальної інфраструктури, умов та можливостей реалізації людського капіталу тощо. Науковиця Т. Штерма у праці [2] зробила аналіз демографічних втрат людського капіталу, що принесла війна, а також висвітлила прямі та непрямі втрати.

Можливим перспективам подальшого розвитку людського капіталу присвятили свої роботи науковці Є. Арістаров, В. Даценко, О. Коваль, О. Корень, Л. Квятковська, В. Татарінов. Зокрема стан людського капіталу в Україні та можливі шляхи його розвитку розглядався групою учених на чолі з В. В. Татаріновим [3]. Науковці Корень О. М., Квятковська Л. А., Арістаров Є. М. дослідили значення розвитку людського капіталу у забезпеченні економічного зростання і економічної безпеки країни, надали характеристику чинників, які визначають рівень його величини, а також дійшли висновку про вирішальне значення інвестицій у освітню, наукову та медичну сфери для забезпечення зростання рівня розвитку людського капіталу країни.

Економісти В. В. Даценко та Д. В. Калмиков розглянули теоретико-методологічні основи формування національної стратегії

у відтворенні людського капіталу [4]. Науковці обґрунтували рекомендації щодо формування національної стратегії у відтворенні людського капіталу, зокрема уточнили сутність національної стратегії у розвитку людського капіталу в Україні, а також розглянули основи формування національної стратегії у відтворенні людського капіталу у післявоєнний період.

Науковці Б. Бригадир, Н. Козьмук, О. Лотиш, Н. Міщук вивчали освітню складову людського капіталу. Вплив освітньої складової на розвиток людського капіталу в Україні розглядався Б. В. Бригадир та О. Я. Лотиш [5]. У їхній роботі наведено матеріали і статистичні дані, що дають чітке уявлення про тенденції витрат на освітні послуги на рівні домогосподарств і економіки загалом. Розглянуто основні складові витрат на освіту на мікроекономічному рівні, вплив рівня освіти на розмір заробітної плати в Україні. Виокремлено стримуючі та стимулюючі чинники інвестування в освітню сферу.

Міщук Н. В. та Козьмук Н. І. досліджували дуальну освіту як чинник формування конкурентоспроможності людського капіталу на ринку праці [6]. Ними охарактеризовано дуальну форму здобуття освіти, як сучасний інструмент підвищення якості освіти в Україні та чинник формування конкурентних переваг людського капіталу, зазначено, що саме дуальна форма здобуття освіти є запорукою інноваційного розвитку та відновлення економіки України.

Незважаючи на велику кількість наукових робіт з дослідження вищезазначеної проблематики, не висвітлено перспективи розвитку освітньої складової людського капіталу в аспекті євроінтеграції з урахуванням необхідності збереження та відновлення (відтворення) людського капіталу в Україні.

Мета дослідження. Стаття спрямована на дослідження розвитку освітньої складової людського капіталу України та виявлення сучасних тенденцій у освітній складовій людського капіталу в контексті європейського вектору розвитку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Людський капітал кожної країни, який виокремлюється поряд з фізичним, грошовим, фінансовим, нематеріальним капіталами, безперечно має свої особливості. Під людським капіталом розуміється рівень інтелекту, знань, навичок і досвіду людей, їх культури і мотивації, який формує продуктивні можливості населення, що використовуються у трудовій та підприємницькій діяльності та прямо впливають на виробництво національного доходу.

Природні ресурси, кліматичні умови, стратегічна інфраструктура країни є фактично

константою; водночас гроші, цінні папери та об'єкти інтелектуальної власності нерідко знецінюються. Людський капітал, за оцінками Світового банку, формує 64% загального обсягу багатства кожної країни [5, с.345]. При цьому за даними ООН питома вага людського капіталу США, Фінляндії, Німеччини, Швейцарії, Японії та інших високорозвинених країн становить до 80% їх національного багатства [3].

За даними ЮНЕСКО освіта впливає на 60% на рівень доходу людини та є важливим чинником якості життя [7]. Науковці О. Лотиш та Б. Бригадир зазначають, що більш освічені і кваліфіковані фахівці здатні до складнішої праці, а остання створює більше доданої вартості в одиницю часу, ніж праця низько кваліфікованого працівника [5, с. 346].

Значення освітньої складової людського капіталу підкреслюється і науковцями В. Татаріновим, О. Корень, Л. Квятковською, Є. Арістаровим. Ними зауважується, що слабке фінансування охорони здоров'я, освіти та науки в Україні загрожує економічній безпеці країни та не сприяє накопиченню людського капіталу до рівня, який необхідний для переходу до економіки знань. З метою забезпечення умов для накопичення, з урахуванням нових тенденцій, та ефективного використання людського капіталу в Україні державі необхідно визнати охорону здоров'я, освіти та науку провідними галузями народного господарства із забезпеченням відповідного фінансування [3].

Суперечливим є бачення, що особливості людського капіталу визначають необхідність постійних інвестицій в його розвиток з порівняно довгим очікуванням віддачі вкладених коштів порівняно з іншими видами капіталу [5, с. 348].

На нашу думку, це безпосередньо залежить від системи освіти у державі. Заслугує на увагу та потребує подальшого розвитку дуальна форма здобуття освіти, яка є способом здобуття освіти, що передбачає поєднання навчання осіб у закладах освіти з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях для набуття певної кваліфікації.

Так, наприклад науковці Н. Міщук та Н. Козьмук, розглядаючи дуальну освіту як чинник формування конкурентоспроможності людського капіталу на ринку праці, зауважують, що дуальна форма здобуття освіти – це запорука інноваційного розвитку та відновлення економіки, оскільки такий тип освіти проявляє значний потенціал для підвищення конкурентоспроможності працівників, поєднуючи теоретичні знання з практичним досвідом, що робить випускників більш пристосованими до вимог сучасного ринку праці [6].

Розглядаючи дуальну форму здобуття освіти, на наш погляд, треба зважати на її суттєві переваги

перед іншими формами. Здобувач освіти не через три-чотири роки починає виконувати трудові обов'язки, а фактично значно раніше, хоча і не в повному обсязі. До того ж важливим фактором є можливість подальшого працевлаштування здобувача освіти на підприємство-базу навчання.

Вважаємо за можливе припустити, що у рамках довгострокової перспективи у 10 років, від жодного з інших видів капіталу, як то фізичного, грошового, фінансового, нематеріального, неможливо отримати стільки прибутку, як від людського. Формування людського капіталу, а саме освітньої складової, є безпосереднім завданням держави, яке, за умови успішної реалізації принесе високу маржинальність.

Слід зауважити, що воєнний стан у країні значним чином вплинув на людський капітал. Підкреслюється, що найбільші втрати людського капіталу обумовлені загибеллю, пораненням та інвалідністю військових і цивільних осіб, а також масовою міграцією та депортацією населення. Крім того, неминучими є втрати у здоров'ї громадян та значне погіршення стану медичної, освітньої, наукової, виробничої, житлової та енергетичної інфраструктури [8]. З усіх вищезазначених втрат людського капіталу, лише міграція є оборотним процесом і фактично можливістю відтворення людського капіталу.

Науковці на фоні негативних наслідків для людського капіталу відзначають позитивні тенденції у суспільних процесах, зокрема зміцнення національної ідентичності, зростання патріотизму, активізація волонтерського руху та активний розвиток цифрового волонтерства [9].

Виокремлення таких позитивних тенденцій ніяким чином не повинно нівелювати глобальний пласт роботи у рамках повоєнного відновлення країни. Дослідниця Т. Штерма зазначає, що основними стратегічними напрямками державної політики мають стати відновлення житлового фонду та цивільної інфраструктури, програми стимулювання розвитку бізнесу та самозайнятості, розробка та впровадження програм психологічної підтримки, спрямованих на возз'єднання родин, реформування системи освіти, формування та розвиток цифрової культури [2, с. 93]. На думку В. Даценка та Д. Калмикова до елементів національної стратегії відтворення людського капіталу слід віднести освіту і професійну підготовку, охорону здоров'я, соціальну політику та економічну політику. Водночас науковці називають низку проблем, які можуть суттєво ускладнити її реалізацію. Зокрема це недостатнє фінансування, низька якість освіти, проблеми в сфері охорони здоров'я, соціальні та економічні проблеми, інституційні проблеми (неефективність державного управління) [4].

У той же час виникає певна дилема. З одного боку – це свобода переміщення робочої сили як складова політики Європейського Союзу. Ураховуючи євроінтеграційний вектор розвитку України цим принципом неможна нехтувати. До того ж в аспекті переміщення професійної робочої сили певні вимоги висуватимуться і до освіти, яка повинна уніфікуватися з європейськими нормами і надавати працівнику можливість працювати за спеціальністю. З іншого боку постає питання збереження та відновлення людського капіталу всередині країни. Зокрема вчена В. Антонюк серед потенційних загроз розвитку та капіталізації людського потенціалу в умовах євроінтеграції України вбачає втрату частини мігрантів, які можуть вибрати інші країни для постійного проживання [1, с. 111]. Запобігти цьому може, на наш погляд, стабільне соціальне підґрунтя та значне інвестування у соціальну сферу.

Серед факторів, що впливають на готовність працівника до територіальної мобільності, виокремлюють економічні (рівень економічного розвитку території, рівень оплати праці, умови і режим праці, рівень життя тощо); соціальні (соціальні гарантії, доступність соціальних послуг, наявність громадських організацій тощо); демографічні (вік, гендерний статус, освітньо-кваліфікаційний рівень і досвід роботи, сімейний стан тощо); політичні (політична ситуація, прихильність до певних політичних рухів); природно-екологічні (географічне положення, кліматичні умови, екологічна ситуація); інституційні (розвинутість інститутів ринку праці, інформаційне поле тощо) [10, с. 45].

Цікавою видається позиція С. Назарка та С. Суворової, які вважають, що у подоланні дефіциту кваліфікованих фахівців і прогалин

у навичках безцінними є підтримка Європейського Союзу та досвід наших партнерів, що відображено в ряді фінансованих програм та ініціатив ЄС, які мають різноманітні цілі: від розвитку та отримання нових навичок до налагодження партнерств та подолання перешкод для вступу на європейські ринки, включаючи ринок праці [8].

Висновки з проведеного дослідження. Ураховуючи вищевикладене, освітня складова людського капіталу України є вкрай важливою та актуальною проблемою сьогодення. Людський капітал формує у різному обсязі національне багатство країни, при цьому це залежить від рівня освіченості та кваліфікованості фахівців. Особливе місце має бути відведено дуальній формі здобуття освіти, яка, на наш погляд, має суттєві переваги перед іншими формами здобуття освіти, зокрема забезпечує скорішу інтеграцію у робочий простір та можливість подальшого працевлаштування здобувача освіти на підприємство-базу навчання. У процесі аналізу втрат людського капіталу в Україні встановлено, що лише міграція є оборотним процесом і фактично є можливістю відтворення людського капіталу. Стверджується, що відновлення (відтворення) та подальший розвиток людського капіталу в Україні є нерозривним з підтримкою освіти, охорони здоров'я, соціальною політикою, розвитком підприємництва тощо. Виявлено протиріччя між принципом свободи переміщення робочої сили як складової політики Європейського Союзу та збереженням та відновленням людського капіталу всередині країни. Вирішення поставлених проблем сприятиме стабілізації та розвитку економіки України в контексті геополітичної ситуації.

Список використаних джерел:

1. Антонюк В. П. Ризики і втрати людського капіталу внаслідок війни. *Економічний вісник Донбасу*. 2022. № 1. С. 110–116. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001350174>
2. Штерма Т. В. Людський капітал: сутність та проблеми в умовах війни. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2023. № 11. С. 92–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2023_11_14 (дата звернення: 03.05.2025).
3. Татарінов В. В, Корень О. М, Квятковська Л. А, Арістаров Є. М. Стан людського капіталу в Україні та можливі шляхи його розвитку. *Ефективна економіка*. 2024. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2024_2_52 (дата звернення: 02.05.2025).
4. Даценко В. В. Калмиков Д. В. Теоретико-методологічні основи формування національної стратегії у відтворенні людського капіталу. *Ефективна економіка*. 2024. № 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2024_8_65 (дата звернення: 03.05.2025).
5. Лотиш О. Я., Бригадир Б. В. Вплив освітньої складової на розвиток людського капіталу в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2020. № 40. С. 344–351. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ifrctr_2020_40_61 (дата звернення: 02.05.2025).
6. Міщук Н. В., Козьмук Н. І. Дуальна освіта як чинник формування конкурентоспроможності людського капіталу на ринку праці. *Ефективна економіка*. 2024. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2024_4_45
7. Піщуліна О. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ. Заповіт. Київ, 2018. 367 с.
8. Назарко С. О. Суворова С. Г. Дослідження людського капіталу в умовах євроінтеграції України. *Ефективна економіка*. 2024. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2024_3_46 (дата звернення: 02.05.2025).

9. Коваль О. Оновлення стратегії людського розвитку: аспект репатріації біженців війни. Національний інститут стратегічних досліджень. 2024. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/onovlennya-strategiyi-lyudskoho-rozvytku-aspekt-repatriatsiyi-bizhentsiv>. (дата звернення: 03.05.2025).
10. Білик О. Основні напрями збереження і розвитку національного капіталу за рахунок активізації трудової мобільності. *Україна: аспекти праці*. 2009. № 1. С. 43–46. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uap_2009_1_12

References:

1. Antoniuk V. P. (2022), Riziki i vtrati lyudskogo kapitalu vnaslidok vijni [Risks and losses of human capital as a result of the war]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, vol. 1. Available at: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001350174>
2. Shterma T. V. (2023), Lyudskiy kapital: sutnist ta problemi v umovah viyni. [Human capital: essence and problems in the conditions of war]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 11, pp. 95–97. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2023_11_14 (accessed 03 May 2025).
3. Tatarinov V., Tatarinov V., Koren O., Kvyatkovska L., Aristarov Y. (2024), Stan lyudskogo kapitalu v Ukraini ta mozhlivi shlyahi yoho rozvytku [State of human capital in ukraine and possible ways for its development]. *Efektivna ekonomika*, vol. 3 Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2024_2_52 (accessed 02 May 2025).
4. Datsenko V., Kalmykov D. (2024), Teoretiko-metodologichni osnovi formuvannya nacionalnoyi strategiyi u vidtvorenni lyudskogo kapitalu. [Theoretical and methodological foundations of the formation of the national strategy for reproducing human capital]. *Efektivna ekonomika*, vol. 8. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2024_8_65 (accessed 03 May 2025).
5. Lotish O. Y., Brigadir B. V. (2020) Vplyv osvithnoyi skladovoyi na rozvitok lyudskogo kapitalu v Ukraini [Effect educational component to evolution human capital in Ukraine]. *Infrastruktura rinku*, vol. 40, pp. 344–351. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ifrctr_2020_40_61 (accessed 02 May 2025).
6. Mishchuk N., Koznuk N. (2024) Dualna osvita yak chinnik formuvannya konkurentospromozhnosti lyudskogo kapitalu na rinku praci [Dual education as a factor of forming the competitiveness of human capital in the labor market]. *Efektivna ekonomika*, vol. 4 Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2024_4_45
7. Pishchulina, O. (2018) Rozvytok liudskoho kapitalu: na shliakhu do yakisnykh reform [Development of human capital: on the way to qualitative reforms]. Zapovit. Kyiv, 367 p.
8. Nazarko S. Suvorova S. (2024), Doslidzhennya lyudskogo kapitalu v umovah yevrointegratsiyi Ukraini [Research of human capital in the context of european integration of Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, vol. 3. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2024_3_46 (accessed 02 May 2025).
9. Koval O. (2024), Onovlennya strategiyi lyudskogo rozvytku: aspekt repatriatsiyi bizhentsiv vijni. [Updating the strategy of human development: the aspect of repatriation of war refugees]. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. Available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/onovlennya-strategiyi-lyudskoho-rozvytku-aspekt-repatriatsiyi-bizhentsiv> (accessed 03 May 2025).
10. Bilyk O. M. (2009) Osnovni napryami zberezheniya i rozvytku nacionalnogo kapitalu za rahunok aktivizatsiyi trudovoyi mobilnosti [The main directions of preservation and development of national human capital through labor mobility activation]. *Ukrayina: aspekti praci*, vol. 1. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uap_2009_1_12